

УДК 343.21

КОНКУРЕНЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПІД ЧАС КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ¹

Ольга УС,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем конкуренції кримінально-правових норм під час кваліфікації злочину. З'ясоване поняття конкуренції кримінально-правових норм, проаналізовані ознаки, що характеризують конкуренцію, встановлено співвідношення конкуренції та колізії норм, а також відмежування конкуренції норм від сукупності злочинів. Досліджені види конкуренції кримінально-правових норм та причини (об'єктивні та суб'єктивні, позитивні та негативні) її виникнення. Запропоновані загальні правила (рекомендації) кримінально-правової оцінки вчиненого діяння (кваліфікації злочину) за наявності конкуренції кримінально-правових норм.

Ключові слова: кваліфікація злочину, кримінально-правова оцінка вчиненого діяння, конкуренція кримінально-правових норм, колізія норм, сукупність злочинів.

COMPETITION OF CRIMINAL REGULATIONS IN THE QUALIFICATION OF CRIME

Olha US,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law № 1
of Yaroslav Mudryi National Law University

SUMMARY

The article is devoted to research of competition problems of criminal legal norms in the qualification of a crime. The concept of competition of criminal legal norms, analysed signs describing competition, established the correlation of competition and collision of norms, as well as the cut-off competition of norms from a set of crimes. The types of competition of criminal and legal norms and reasons (objective and subjective, positive and negative) origin are investigated. The general rules (recommendations) of the criminal and legal assessment of the committed act (the qualification of a crime) in the presence of competition of criminal legal norms are proposed.

Key words: qualifications of the crime, criminal and legal assessment of the act, competition of criminal law norms, collision of norms, set of crimes.

Постановка проблеми. Розвиток кримінального законодавства та правила й принципи законодавчої техніки свідчать, що Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі – КК) містить як склади злочинів, які можливо досить чітко відмежувати один від одного (інших), так і склади подібних (схожих) злочинів, близьких за ознаками відповідних елементів складу злочину. Останні, своєю чергою, можна поділити на склади злочинів, що: а) доволі чітко відмежовуються за конкретною однією чи декількома ознаками його елементів або б) у разі кваліфікації в конкретному випадку конкурують між собою.

Актуальність теми дослідження. Конкуренція кримінально-правових норм натеper є доволі поширеним явищем, що зумовлене надмірною законодавчою діяльністю, яка доволі часто є суперечливою, порушує системність КК та, на жаль, не завжди є кримінологічно обґрунтованою. Крім того, застосування кримінального закону в окремих випадках ускладнюється не зовсім вдалою та такою, що не характеризується системним, наскрізним підходом, інтерпретаційною практикою. Як зазначає В.М. Кудрявцев, поряд з прогалинами у законодавстві мають місце й випадки часткового перекликання (перетину) кримінально-правових норм, що призводить до часткового дублювання закону [1, с. 210].

Стан дослідження. Значний внесок у розробку вчення про конкуренцію кримінально-правових норм зробили такі науковці у галузі кримінально-правової науки, як: О.С. Горелик, Л.В. Іногамова-Хегай, З.О. Незнамова, С.Ф. Сауляк, М.М. Свідлов та інші. Крім того, окремі вчені, які присвятили свої дослідження проблемам кримінально-правової кваліфікації, розглядали питання конкуренції кримінально-правових норм. Це такі науковці, як: І.О. Зінченко, В.М. Кудрявцев, А.В. Корнеєва, В.В. Кузнецов, В.І. Малихін, О.К. Марін, В.О. Навроцький, А.В. Савченко та інші автори. Водночас вважаємо за доцільне та необхідне провести дослідження кваліфікації злочину у разі конкуренції кримінально-правових норм, оскільки: а) низка питань цієї проблеми й натеper залишаються дискусійними; б) окремі питання зазначеної проблеми не порушувалися у кримінально-правовій літературі; в) роботи більшості авторів базуються на законодавстві, яке зазнало суттєвих змін щодо принципів (концептуальних) підходів та системності; г) наукові праці певних дослідників ґрунтуються на законодавстві та принципах і підходах кримінально-правової політики інших країн. Роботи ж названих та інших учених є відправною базою для встановлення закономірностей розвитку наукового знання щодо зазначеного питання.

Метою і завданням дослідження проблем кваліфікації злочину за наявності конкуренції кримінально-правових норм є з'ясування поняття та видів конкуренції, причин її

¹ Із циклу статей «Кваліфікація злочину у разі конкуренції кримінально-правових норм».

виникнення, відмежування конкуренції від схожих (близьких) явищ, встановлення правил (рекомендацій) подолання конкуренції під час кваліфікації злочину.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному законі не міститься нормативного визначення поняття «конкуренція кримінально-правових норм» та не регламентовані правила кваліфікації злочину у разі конкуренції кримінально-правових норм, хоча це явище є доволі поширеним під час застосування норм та інститутів кримінального права.

У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн питання конкуренції кримінально-правових норм знайшло законодавчу регламентацію. Приміром, відповідно до ст. 115 КК Республіки Молдова конкуренція кримінальних норм передбачає вчинення однією особою чи групою осіб шкідливого діяння, передбаченого повністю двома чи більше кримінальними нормами, і такого, що становить один злочин (ч. 1). Обрання однієї з конкуруючих норм, яка точніше всього відображає правовий характер вчиненого шкідливого діяння, здійснюється відповідно до правил, передбачених статтями 116–118 КК (ч. 2).

Термін «конкуренція» походить від лат. *conspicere* та означає: 1) боротьбу між товаровиробниками за вигідні умови виробництва та збуту товарів; 2) суперництво між окремими особами, зацікавленими в досягненні певної мети кожен для себе [2, с. 352]. Відповідно до тлумачних словників української мови «конкуренція – суперництво в якій-небудь галузі; боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання».

У кримінально-правовій літературі традиційно конкуренція розглядалася щодо кваліфікації злочинів. Водночас вона можлива і під час кваліфікації діянь, що не є злочинними, та під час кваліфікації посткримінальної поведінки особи. Більше того, конкуренція кримінально-правових норм може бути наявна і у разі застосування інших положень КК. Так, у разі вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності або звільнення від покарання за наявності передумов та підстав для застосування декількох видів такого звільнення, що можуть бути передбачені як нормами Загальної, так і нормами Особливої частини КК, необхідно вирішити, який вид звільнення від кримінальної відповідальності (звільнення від покарання) слід застосувати в конкретному випадку. Крім того, і під час призначення покарання можуть конкурувати різні норми як Загальної, так і Особливої частини КК, що передбачають або регламентують призначення певного виду покарання або призначення покарання за наявності певних спеціальних правил (засад). У зв'язку з цим у науці кримінального права обґрунтовано пропонується виділяти конкуренцію кримінально-правових норм у разі кваліфікації злочину, звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування тощо [3, с. 26].

Водночас у науковій літературі висловлена позиція, згідно з якою конкуренція кримінально-правових норм – це явище, яке може відбуватися лише між охоронюваними правовими нормами і неможливе між нормами регулятивними. Виходячи з цього, вказується, що правомірно говорити про конкуренцію кримінально-правових норм лише у разі кримінально-правової кваліфікації, а не під час вирішення інших питань застосування кримінального закону (звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, призначення кримінального покарання тощо) [4, с. 8–9]. Наведене підтверджує, що конкуренція кримінально-правових норм – це явище доволі широке, принципове, багатоаспектне та неоднозначне.

Доцільно відзначити, що у доктрині кримінального права висловлюється позиція, згідно з якою у конкуренції перебуває не норма в цілому, а лише її окремі частини (елементи) [5, с. 54], оскільки кваліфікація злочину від-

бувається відповідно до диспозиції кримінально-правової норми. На думку інших науковців, у зв'язку з тим, що у низці випадків під час кваліфікації злочину необхідно брати до уваги не лише диспозицію, але й санкцію статті (частини статті) Особливої частини КК, то об'єктом конкуренції слід визнавати саме статті кримінального закону (їх частини, пункти) [6, с. 388].

Вважаємо, що має йтися не про конкуренцію статей (частин, пунктів статті) Особливої частини КК і навіть не лише про конкуренцію складів злочинів, а саме про конкуренцію кримінально-правових норм, що містять приписи як Загальної, так і Особливої частини КК. Це зумовлено тим, що у разі кваліфікації злочину використовуються як положення Загальної, так і Особливої частини КК, зокрема, які регламентують малозначне діяння, незакінчений злочин, співучасть у злочині, обставини, що виключають злочинність діяння, тощо.

Слід зазначити, що у кримінально-правовій доктрині натепер дискусійним залишається питання щодо *визначення понять* (термінів) «конкуренція» та «колізія» кримінально-правових норм та їх співвідношення. У юридичній літературі зустрічаються часом діаметрально протилежні погляди у висвітленні вказаної проблематики. Таке становище, звичайно, не сприяє досягненню максимальної ефективності кримінально-правового регулювання та одностайності у застосуванні кримінально-правових норм у процесі кваліфікації злочину.

У науці кримінального права наявні такі основні підходи щодо визначення та співвідношення понять «колізія» та «конкуренція» кримінально-правових норм, які істотно відрізняються один від одного.

1. Окремі науковці *ототожнюють* поняття «колізія» та «конкуренція» і висловлюють пропозицію щодо доцільності *колізію* кримінально-правових норм *називати конкуренцією* [7, с. 72]. Зокрема, вчені зазначають, що оскільки різниця норм – це певна форма протиріччя, то відносини норм, що різняться, та відносини норм, що суперечать, мають однакову назву – конкуренція та колізія норм, а тому терміни «конкуренція» та «колізія» за своєю суттю є тотожними [8, с. 8; 3, с. 9]. Інші вчені зазначають, що такий підхід не співвідноситься з розумінням колізії у КК як різновиду кримінально-структурних дефектів системи законодавства. Конкуренція до дефектів законодавства не відноситься. Більше того, конструкція кримінально-правових норм за типом «загальні та спеціальні» є необхідною та доцільною у КК [9, с. 123].

Відстоюючи позицію щодо недоцільності виділення колізії кримінально-правових норм, Л.В. Іногамова-Хегай зазначає, що колізія та конкуренція кримінально-правових норм – тотожні поняття, проте через «консерватизм» явища, коли норми у вузькому сенсі протирічать одна одній, відносяться до правових систем різних країн чи передбачаються різними галузями національного права, частіше мають назву колізія норм [3, с. 11].

2. Інші дослідники зазначають, що «колізія» та «конкуренція» – це різні поняття, які не збігаються за своїм змістом. Колізія передбачає протиріччя між кримінально-правовими нормами, під час конкуренції такого протиріччя немає. Крім того, колізія норм існує незалежно від того, чи вчинено конкретний злочин, що підпадає під ознаки цих норм, тобто вона наявна у разі встановлення факту протиріччя між нормами права без вирішення конкретного питання щодо конкретного випадку (приміром, визнання кримінально-правової норми такою, що не відповідає положенням Конституції України). Водночас конкуренція кримінально-правових норм може мати місце лише під час їх застосування для оцінки конкретного юридичного факту (випадку), власне під час кваліфікації вчиненого суб'єк-

том злочину, коли у вчиненому діянні містяться ознаки, передбачені декількома (двома чи більше) кримінально-правовими нормами. Поза правозастосуванням кримінально-правові норми між собою не конкурують і можуть існувати одночасно [1, с. 214–215; 10, с. 54; 11, с. 44–47].

Так, В.М. Кудрявцев зазначає, що поняття «конкуренція» та «колізія» різняться між собою, оскільки в колізії перебувають норми, що суперечать одна одній і при цьому вони існують незалежно від конкретних фактів, що підпадають під дію цих норм, а у разі конкуренції, про яку може йтися лише у конкретних випадках застосування КК, у вчиненому діянні містяться ознаки декількох (двох чи більше) норм. У разі конкуренції кримінально-правових норм не можна ставити питання абстрактно: яка з двох норм завжди підлягає застосуванню? Питання варто формулювати інакше: під яку норму підпадає конкретно скоєний злочин? Яка з норм підлягає застосуванню у такому разі? Саме тому, на думку вченого, питання конкуренції можуть вирішуватися по-різному залежно від фактичних обставин справи [1, с. 210–215].

А.А. Герцензон визначав конкуренцію як наявність двох чи декількох кримінальних законів, що рівною мірою передбачають караність такого діяння [12, с. 21]. Схожу позицію висловлював і М.І. Бажанов, який зазначав, що конкуренція норм і колізія – поняття різні. Колізія передбачає протиріччя між нормами, у разі конкуренції такого протиріччя немає. Колізія норм існує незалежно від того, чи мають місце конкретні злочини, що підпадають під ці норми [11, с. 44–47]. М.І. Коржанський також вказує, що конкуренція кримінально-правових норм виникає у разі скоєння одного злочину, який має ознаки, передбачені двома чи більше кримінально-правовими нормами [10, с. 54]. Наведений підхід окреслюється і в навчальній літературі, де зазначається, що конкуренція кримінально-правових норм «має місце там, де у КК є два чи більше кримінальних законів (статей КК), які рівною мірою встановлюють відповідальність за вчинення одного й того самого діяння, тобто один і той же одиничний злочин одночасно підпадає під ознаки декількох норм КК [13, с. 282]. В останньому випадку визначення конкуренції є не зовсім вдалим, оскільки КК не містить двох і більше законів, які саме рівною мірою встановлюють відповідальність за вчинення одного діяння, оскільки кримінально-правові норми, що конкурують, перебувають у співвідношенні за обсягом та (або) за змістом, а не є абсолютно ідентичними.

В.О. Навроцький, встановлюючи ознаки конкуренції та колізії статей кримінального закону, проводить таке їх розмежування. Колізія, на думку вченого, характеризується такими ознаками: а) існують дві чи більше статті закону та викладені у них правові норми, які стосуються однієї й тієї ж ситуації; б) визначається між кількома нормативно-правовими актами (відповідними статтями кількох таких актів) або різними частинами кримінального закону; в) таке співвідношення між статтями закону, викладеними в них правовими нормами, коли одна із них суперечить іншій; г) наявність однієї статті повністю виключає іншу; р) існує незалежно від того, чи застосовується стаття до конкретної життєвої ситуації; д) долається шляхом змін у законодавстві або на підставі колізійних правил. Конкуренція статей кримінального закону характеризується такими ознаками: а) існують дві чи більше статті закону та викладені у них правові норми, які стосуються однієї й тієї ж ситуації; б) визначається між статтями (їх структурними частинами) одного кримінального закону; в) статті одна одній не суперечать; г) конкуруючі статті закону існують паралельно; р) виявляється лише під час правозастосування (у разі кримінально-правової кваліфікації); д) вирішується на підставі подолання правил конкуренції [6, с. 389–340].

3. У кримінально-правовій літературі також висловлена думка, згідно з якою *колізія є видом конкуренції кримінально-правових норм*. Так, В.П. Малков зазначає, що колізію норм права не можна протиставляти конкуренції, оскільки колізія норм права безпредметна поза вирішенням питання їх конкуренції [14, с. 59]. Крім того, В.П. Малков стверджує, що конкуренція в кримінальному праві має місце, коли під час кваліфікації злочинного діяння або вирішення іншого питання виявляється, що на застосування до такого конкретного випадку претендують дві або більше кримінально-правові норми, які *співпадають* або *розходяться* за змістом і розраховані на врегулювання з однаковою або різною повнотою розглядуваного питання, а правозастосовному органу необхідно вирішити, яка з наявних норм володіє пріоритетом перед іншими [14, с. 61].

4. Висловлюються й точка зору, що *конкуренція правових норм є видом нормативної колізії*. Так, Н.А. Власенко, розглядаючи питання колізії в праві, зазначає, що колізійні норми усувають конфлікти між юридичними правилами, які діють одночасно на одній території. Зіткнення норм у такій ситуації походить з причини часткового співпадіння обсягів регулювання: обсяг регулювання спеціальної норми охоплюється загальною або загальною, спеціальною та виключною нормами. Іноді такі колізії називають конкуренцією норм [15, с. 75].

5. У доктрині кримінального права також наводиться підхід, відповідно до якого *конкуренції у кримінальному праві немає, а є правила кваліфікації злочину*, тобто вказується про недоцільність вживання термінів конкуренція та колізія кримінально-правових норм та необхідність встановлення відповідних правил кваліфікації злочинів.

Так, на думку окремих учених, одиничний злочин не може бути передбачений двома кримінально-правовими нормами, оскільки підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК (приміром, одержання неправомірної вигоди є різновидом зловживання, проте у статті про зловживання не йдеться про одержання неправомірної вигоди) [9, с. 122]. Схожу позицію висловив і А.П. Козлов, зазначивши, що конкуренції у кримінальному праві немає, а є єдине правило кваліфікації: у разі кваліфікації застосовується норма кримінального права, яка містить ознаки, що відсутні в інших нормах права і наявні у конкретно вчиненому [16, с. 183].

Саме тому науковці пропонують відмовитися від невідомого КК поняття «конкуренція», а використовувати правила кваліфікації за загальною та спеціальною нормами. Приміром, кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), є загальною нормою щодо всіх умисних вбивств, водночас інші види умисних вбивств (зокрема, що передбачені ч. 2 ст. 115, ст. 116–118 КК) – це спеціальні норми, які доповнені відповідними кваліфікуючими або привілейованими ознаками. Норми, що повністю дублюють одна одну, КК невідомі [9, с. 122–123].

6. У науковій літературі також висловлюється позиція щодо *недоцільності виділення окремих видів конкуренції кримінально-правових норм, а саме: територіальної (часової), територіальної (просторової) та ієрархічної (субординаційної) конкуренції кримінально-правових норм* [17, с. 43].

Вивчення кримінально-правової літератури дає підставу стверджувати, що в сучасній теорії кримінального права не вироблений єдиний підхід щодо розуміння сутності та правової природи понять «колізія» та «конкуренція» кримінально-правових норм та їх співвідношення. Найбільш поширеною та обґрунтованою є позиція, згідно

з якою «конкуренція» та «колізія» кримінально-правових норм – це різні поняття (правові явища).

Вважаємо, що для вирішення питання про співвідношення конкуренції та колізії необхідно з'ясувати їх правову природу (існування, походження). Конкуренція має місце у разі застосування положень кримінального закону до конкретного випадку. Колізія ж наявна у разі встановлення факту суперечностей між нормами права без вирішення конкретного питання щодо конкретного випадку.

Проведене дослідження дає підставу сформулювати *ознаки, що притаманні колізії кримінально-правових норм*: а) наявність двох або більше норм, що спрямовані на регламентацію одного й того ж питання (одного й того ж юридичного факту), але по-різному його вирішують; б) ці норми перебувають у співвідношенні протиріччя та розбіжності, оскільки зміст однієї норми повністю чи частково заперечує зміст іншої (інших); в) з кількох норм, які перебувають у колізії, слід застосовувати лише одну; г) застосування однієї з таких норм, що перебувають у колізії, виключає застосування іншої; г) колізія кримінально-правових норм існує незалежно від того, чи застосовується кримінально-правова норма у разі кваліфікації злочину, її існування зумовлене чинністю самих норм (чинністю кримінального закону); д) подолання колізії можливе або шляхом внесення змін до кримінального закону, або на підставі колізійних правил подолання колізії, що вироблені наукою та апробовані слідчо-судовою практикою (пріоритет нормативно-правового акта, що має вищу юридичну силу; перевага нормативно-правового акта (кримінально-правової норми), що за часом був прийнятий та набув чинності пізніше, тощо).

Конкуренцію кримінально-правових норм необхідно також *відмежовувати від сукупності злочинів*. Відповідно до ч. 1 ст. 33 КК сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

У теорії кримінального права та слідчо-судовій практиці традиційно виділяють види сукупності злочинів за критерієм кількості вчинених діянь: а) *ідеальна сукупність* (сукупність одиничних злочинів, коли суб'єкт (або співучасники) одним діянням вчиняє декілька (два чи більше) одиничних злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК) та б) *реальна сукупність* (сукупність одиничних злочинів, коли суб'єкт (або співучасники) різними самостійними діяннями вчиняє декілька (два чи більше) одиничних злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК). У зв'язку з наведеним *конкуренцію кримінально-правових норм слід відмежовувати від ідеальної сукупності злочинів*. Як стверджує Н.Ф. Кузнецова, сукупність злочинів відсутня у разі ідеальної, але не реальної сукупності загальної та спеціальної кримінально-правових норм. Якщо службова особа одержала неправомірну вигоду, а потім зловжила службовим становищем, то кваліфікація вчиненого буде здійснюватися за правилами реальної сукупності злочинів [9, с. 123].

Спільним для цих правових явищ (конкуренції норм та ідеальної сукупності злочинів) є те, що вчинене суб'єктом діяння передбачено двома чи більше кримінально-правовими нормами. Проте у разі ідеальної сукупності суб'єкт вчиняє декілька (два чи більше) одиничних злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК. У разі конкуренції кримінально-правових норм суб'єкт вчиняє самостійний одиничний злочин, який, на перший погляд, передбачений двома чи більше кримінально-правовими нормами, проте підлягає кваліфікації лише за однією статтею (частиною, пунктом статті) Особливої частини КК. На

відміну від сукупності злочинів, застосування під час кваліфікації злочину декількох норм, що конкурують, неприпустимо. Під час конкуренції кримінально-правових норм скоєний суб'єктом злочин охоплюється лише однією нормою, а тому головним завданням правильної кримінально-правової оцінки вчиненого (кваліфікації злочину) є обрання саме тієї з норм, яка максимально точно й повно відображає ознаки скоєного суб'єктом конкретного злочину.

Проведене дослідження та аналіз приписів КК дає підставу виділити *ознаки конкуренції кримінально-правових норм*: 1) суб'єктом вчинено самостійний одиничний злочин; 2) у КК наявні дві чи більше кримінально-правові норми, що містять ознаки скоєного суб'єктом злочину, кожна з яких претендує на застосування під час кваліфікації скоєного злочину; 3) ці кримінально-правові норми одна одній не суперечать, а частково співпадають як за обсягом, так і за змістом; 4) у разі кваліфікації скоєного суб'єктом одиничного злочину застосовується лише одна кримінально-правова норма. Кваліфікація здійснюється на підставі правил подолання різних видів конкуренції кримінально-правових норм.

Таким чином, *конкуренція кримінально-правових норм* у разі кваліфікації злочину наявна, коли у вчиненому діянні містяться ознаки елементів складів злочинів, що передбачені декількома (двома чи більше) кримінально-правовими нормами, що не суперечать, а частково співпадають як за обсягом, так і за змістом, кожна з яких претендує на застосування під час кваліфікації скоєного суб'єктом злочину.

Кримінально-правові норми, які конкурують, є взаємопов'язаними та взаємозалежними, оскільки вони з різним ступенем узагальнення та з різною повнотою (у різному обсязі) передбачають ознаки скоєного суб'єктом злочину. Саме тому такі норми частково співпадають як за обсягом, так і за змістом [18, с. 133–134].

Окремі науковці зазначають, що колізія кримінально-правових норм – це наслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства, жодного позитивного значення вона не має [19, с. 173], тоді як конкуренція кримінально-правових норм є наслідком розвитку кримінального законодавства, створення нових кримінально-правових норм, виділення конкретизованих норм з більш загальних норм, які передбачають відповідальність за окремі випадки скоєння загальних видів злочинів [19, с. 175]. Водночас слід зазначити, що такий підхід певною мірою відповідає лише одному, найбільш поширеному виду конкуренції, а саме конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм. Конкуренція кримінально-правових норм, частини та цілого (норми-частини та норми-цілого) зумовлена, приміром, створенням одиничних ускладнених складених (складних) злочинів з метою мінімізації необхідності кваліфікації за сукупністю злочинів (врахована законодавцем сукупність). Тобто причинами виникнення конкуренції також можуть бути як позитивні, так і негативні фактори.

Так, на думку Л.В. Іногамової-Хегай, причинами конкуренції кримінально-правових норм є: 1) *об'єктивні* (об'єктивна необхідність дотримання принципів винності, справедливості та гуманізму покарання; виявлення особливостей вчиненого діяння, встановлення особистості винного; конкретних умов відбування покарання тощо. Крім того, авторка виділяє «просторові» чи «територіальні», «часові» чи «хронологічні» (триваючий злочин та зміна закону) причини появи конкуренції кримінально-правових норм) та 2) *суб'єктивні* (недосконалість законодавчої техніки, нормативна надлишковість). Способом вирішення конкуренції, що виникла за суб'єктивних причин, є її усунення, а способом вирішення конкуренції, що виникла за об'єктивних причин, є її подолання [3, с. 12–15].

Конкуренція кримінально-правових норм зумовлена диференціацією кримінальної відповідальності, яка може мати як позитивний, так і негативний аспект: а) необхідність власне диференціації кримінальної відповідальності (її посилення чи пом'якшення), що зумовлено суттєвою різницею суспільної небезпечності окремих видів діянь, передбачених однією кримінально-правовою нормою, доцільність конкретизації кримінального закону тощо та б) недосконалість, порушення системності кримінального законодавства, недотримання принципів і правил криміналізації та диференціації кримінальної відповідальності тощо.

Велике значення для кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину має встановлення *виду конкуренції* кримінально-правових норм, оскільки такий вид визначає правила кваліфікації (кримінально-правової оцінки) скоєного суб'єктом злочину. Водночас щодо цього питання у кримінально-правовій доктрині також відсутня єдність наукових позицій.

Так, у науковій літературі висловлюються пропозиції щодо виділення таких видів конкуренції кримінально-правових норм: 1) конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм; конкуренція частини та цілого [1, с. 220–235]; 2) конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм; конкуренція спеціальних кримінально-правових норм [20, с. 175]; 3) конкуренція загальної та спеціальної норм; конкуренція безпосередніх об'єктів кримінально-правових норм; конкуренція простих та кваліфікованих складів злочинів [10, с. 53–75]; 4) конкуренція статей про загальну та спеціальну норми (одна стаття Особливої частини КК повністю включає посягання, передбачене іншою статтею; тобто обсяг однієї ширший, іншої – вузьчий); конкуренція статей, які передбачають спеціальні норми (дві чи більше статті Особливої частини КК передбачають посягання, кожне з яких охоплюється ще однією статтею; тобто обсяг однієї ширший і включає в себе обсяг інших); конкуренція цілого та частин (сукупність злочинів врахована законодавцем) (одна стаття Особливої частини КК передбачає посягання (складене), яке одночасно передбачене ще двома чи більше статтями; тобто зміст однієї статті повністю складається зі змісту інших статей); конкуренція цілого та частини (одна стаття Особливої частини КК передбачає посягання, частина якого передбачена іншою статтею; тобто зміст однієї статті як свою частину містить зміст іншої статті) [6, с. 415]; 5) конкуренція залежно від періоду кримінально-правового реагування: а) конкуренція, що виникає під час кваліфікації злочину; б) конкуренція у разі призначення покарання; в) конкуренція під час звільнення від кримінальної відповідальності; г) конкуренція під час звільнення від покарання; г) конкуренція у разі погашення та зняття судимості; та б) конкуренція за характером конкурування: а) змістовна конкуренція (загальної і спеціальної кримінально-правових норм; частин та цілого; неодноразова конкуренція загальної та спеціальної норм, а також норми-частини та норми-цілого; загальної та виключної норми); б) темпоральна (хронологічна) конкуренція; в) просторова конкуренція; г) ієрархічна конкуренція [3, с. 29–30]. Не піддаючи сумніву обґрунтованість наведених класифікацій, зазначимо, що всі вони спрямовані на реалізацію кваліфікаційного процесу (здійснення кримінально-правової кваліфікації) на практиці.

Водночас слід зазначити, що найбільш обґрунтованими, з нашої точки зору, та найбільш поширеними у кримінально-правовій доктрині є такі класифікації конкуренції кримінально-правових норм, що мають багаторівневий характер (включають у себе інші види): а) конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм; б) конкуренція

кримінально-правових норм, частини та цілого (норми-частини та норми-цілого); в) конкуренція спеціальних кримінально-правових норм.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість сформулювати такі загальні правила кваліфікації злочинів у разі конкуренції кримінально-правових норм (її з'ясування та подолання):

1. Ретельне дослідження фактичних обставин справи дає можливість з'ясувати (попередньо): суб'єкт скоїв один самостійний одиничний злочин або декілька злочинів, тобто множинність злочинів, зокрема сукупність злочинів.

2. Встановити, чи не передбачене вчинене діяння (злочин) двома або більше кримінально-правовими нормами. З'ясувати, чи вчинено суб'єктом самостійний одиничний простий злочин або ускладнений, а саме складений (складний) злочин.

3. Визначити характер співвідношення таких кримінально-правових норм, з'ясувати вид конкуренції. При цьому з'ясування конкуренції має бути щодо конкретної ситуації (факту). Оскільки, співвідношення загальної і спеціальної кримінально-правової норм може бути відносним у зв'язку з тим, що одна й та ж норма може бути загальною щодо іншої спеціальної і водночас спеціальною щодо іншої загальної норми (приміром, кримінально-правова норма, що передбачена ч. 1 ст. 115 КК (умисне вбивство), є загальною щодо спеціальної норми, яка передбачена п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку), водночас норма, яка передбачена п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, є загальною щодо спеціальних норм, які передбачені ст. 112 КК (посягання на життя державного чи громадського діяча), ст. 348 КК (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця) тощо); по-друге, можливе поєднання різних видів конкуренції кримінально-правових норм у конкретній ситуації, що ускладнює правила її подолання.

Обрання необхідної кримінально-правової норми у разі кваліфікації скоєного суб'єктом злочину є подоланням конкуренції, для чого використовуються правила її подолання, що розроблені у теорії права та кримінально-правовій науці, витікають із системи кримінального права та зі зв'язку кримінального права з іншими галузями права, а також апробовані слідчо-судовою практикою. До способів подолання конкуренції кримінально-правових норм необхідно також віднести тлумачення кримінального закону.

Список використаної літератури:

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : «Юристъ», 2004. 304 с.
2. Словник іншомовних слів / ред. О.С. Мельничук. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1985. 968 с.
3. Иногамова-Хегай Л.В. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм : монография. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2015. 288 с.
4. Марін О.К. Конкуренція кримінально-правових норм : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2001. 235 с.
5. Благов Е.В. Квалификация преступлений (теория и практика). Ярославль : Изд-во Ярославль. гос. ун-та, 2003. 211 с.
6. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
7. Черданцев А.Ф. Толкования советского права : учебное пособие. Москва : Юрид. лит., 1979. 168 с.
8. Незнамова З.А. Коллизии в уголовном праве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 1995. 37 с.

9. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». Москва : Издательский Дом «Городец», 2007. 336 с.
10. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 416 с.
11. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Харьков : Право, 2000. 128 с.
12. Герцензон А.А. Квалификация преступлений. Москва : Военно-юрид. акад. КА, 1947. 26 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і доповн. Харьков : Право, 2015. 528 с.
14. Малков В.П. Конкуренция уголовно-правовых норм и её преодоление. *Советское государство и право*. 1975. № 3. С. 59–66.
15. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в системе советского права. *Правоведение*. 1985. № 4. С. 67–71.
16. Козлов А.П. Единичные преступления: понятие, классификация, квалификация : учебное пособие для юрид. специальностей. Красноярск : Б. и., 2007. 280 с.
17. Благов Е.В. О квалификации при совершении преступления (постановка вопроса). *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*. Материалы 6-й междунар. науч.-практ. конф. 29–30 января 2009 г. Москва : Проспект, 2009. С. 40–44.
18. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харьков : Право, 2018. 368 с.
19. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за заг. ред. В.І. Шакуна. Київ : Алерта, 2013. 320 с.
20. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 181 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Ус Ольга Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Us Olha Volodymyrivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Law № 1 of Yaroslav Mudryi National Law University

olga.us@ukt.net

